

// Музичне краєзнавство Полтавщини: від витоків до сьогодення / [уклад. О. О. Лобач, Л. Л. Халецька]. – Полтава : ПОППО, 2009. – С. 86–98.

Дем'янюк Н.Ю.

ВАСИЛЬ ВЕРХОВИНЕЦЬ. МУЗИЧНО-ЕТНОГРАФІЧНА ТВОРЧИСТЬ МИТЦЯ

Другий період педагогічної діяльності В.М.Верховинця (1904-1919) відзначається найбільш плідними і ґрунтовними етнографічними дослідженнями. Під час численних гастрольних подорожей по Україні з театральними трупамі львівського товариства "Руська бесіда", Миколи Карповича Садовського, "Товариства українських артистів", у яких В.М. Верховинець працював як актор-співак, хормейстер, хореограф, диригент, він досконало вивчав побут, традиції, обряди українського народу, записував пісні, ігри й танці у Галичині, Буковині, на Київщині, Полтавщині, Херсонщині, Поділлі. Під керівництвом видатного українського композитора і музичного діяча М.В. Лисенка його захоплення фольклором перетворилося на серйозну науково-дослідницьку роботу. На зібраному і дослідженому в цей час матеріалі педагог будував свою теоретичну і практичну діяльність.

У своїх етнографічних пошуках В.М. Верховинець звертався до епічних прозаїчних жанрів - казок, у яких образно-художніми засобами є слово й міміка. Педагога приваблювало те, що казки віддзеркалюють елементи духовної і матеріальної культури різних епох, соціальні суперечності, морально-етичні принципи й норми, світогляд українського народу. Ідея торжества добра над злом у них утверджується оптимістичними за змістом кінцівками. Виконуючи повчально-розважальну функцію, казки, на думку В.М.Верховинця, допомагають становленню людини як особистості, формуванню її національної культури, розвивають і виховують дітей. Він використовує здебільшого казки про тварин у віршованій формі: "Два півники", "Котик Мурчик", "Заїнько" [2, с.261; 2, с.60; 2, с.134] та інші. Відомі предмети та істоти, цікавий сюжет, фантастичний елемент роблять казки близькими і зрозумілими дітям. Для підсилення виховного впливу В.М. Верховинець доповнює їх зміст музичним супроводом та інсценізацією. Записані й оброблені ним казки пізніше увійшли до репертуарно-методичного посібника "Весняночка" (1924) і використовувались у процесі підготовки майбутнього вчителя у вищих навчальних закладах.

Характер етнографічних досліджень В.М. Верховинця у цей час визначався специфікою його хормейстерської, балетмейстерської та диригентської роботи в театрах. Закінчення теоретичного класу музично-

драматичної школи М.В. Лисенка у Києві під керівництвом професора Г. Любомирського зумовило високий музично-професійний рівень фольклорних записів, обробок і аранжувань педагога.

Багато уваги він приділяв дослідженням української пісенної лірики. Її типовим зразком є трудова пісня "Ой ми поле оремо" [2, с.199], що була записана В.М. Верховинцем у селі Криве на Київщині. У творі оспівана праця сільського господаря. Мелодія розвивається у межах квінти, але пощабельний рух, секундові інтонації, перемінний розмір, різноманітний метро-ритмовий малюнок, підголоскова поліфонія надають йому надзвичайної виразності, створюють яскравий національний колорит. Трудові пісні в діяльності педагога були засобом трудового і національного виховання, розвитку музичних здібностей молоді.

Досліджуючи заклиральні пісні, зміст яких охоплює заклинання продуктивних сил природи та відображення різних моментів життя людини, В.М. Верховинець записав веснянку "Розлилися води" [2, с.109]. Її належність до обрядових пісень підтверджується простою музичною будовою: одноголосним викладенням, невеликим діапазоном, діатонізмом, змінним метром. У творі прославляється краса рідної природи, зображується пробудження навесні пташок, рослин, людських почуттів. Його світлий, радісний характер викликає у вихованців веселий настрій, сприяє формуванню оптимістичного ставлення до життя.

За своїм змістом до ліричних заклиральних пісень наближаються гімнічні, у яких народ виражає почуття радості, захоплення, вдячності, поклоніння, звернені до природи, людини чи будь-якої події. Мета цих пісень - "звеличити трудову людину, висловити їй найкращі побажання та зичення" [5,с.12]. З урочистих, хвалебних співів вони перетворилися на обрядові вітальні пісні: щедрівки, веснянки, весільні та інші. Прикладом гімнічних пісень у творчості В.М. Верховинця є записана ним у селі Шпичинці Сквирського повіту на Київщині щедрівка "Ялина" [2, с.284]. Мажорний лад, рух мелодії за звуками тонічного тризвуку, ладова усталеність створюють світлий характер пісні. Її звучання збагачується двоголоссям. Використовуючи гімнічні пісні у виховному процесі, педагог намагався прилучати молодь до духовної спадщини українського народу, формувати правильне ставлення до оточуючого світу, розуміння того, що людина повинна жити у злагоді з природою, не порушуючи її законів.

У період музично-театральної діяльності В.М. Верховинець досліджував ліричні елегійні пісні, у яких типізовані почуття журби, туги, горя, що викликані різними обставинами життя людини, соціальним положенням, невдачами, нещасливим коханням. Наскільки різноманітні приводи, що

породжують ці почуття, настільки різноманітні й зміст, форма та структура елегійних пісень. Педагога приваблювала їх надзвичайна мелодійність і виразність. Чимало елегійних пісень він зібрав у науковій праці "Українське весілля" (1912), а пізніше включив до репертуарно-методичного посібника "Весняночка", наприклад: "Ой гілля-гілочки" [2, с.164], "Шумить, гуде сосононька" [2, с.147]. В останньому прикладі передаються туга й горе матері, син якої загинув у бою. Розкриттю цих почуттів сприяють відповідні музично-виразні засоби: мінорний лад, напружений ритм, тужливі секундові інтонації, широкі стрибки в мелодії. На цьому прикладі, як зазначав В.М. Верховинець, виховується молодь у дусі патріотизму, пошани до захисників рідної Вітчизни. Змістовність, благозвучність, емоційна насиченість елегійних пісень сприяють естетичному і музичному розвитку вихованців, прищепленню любові до народної пісні.

Записані й оброблені у цей період різножанрові ліричні пісні педагог застосовував при постановці спектаклів у театрах М.К. Садовського, "Товариства українських артистів", у процесі музично-педагогічної підготовки майбутнього вчителя, включав до репертуару очолюваних ним художніх колективів.

Важливе значення для розробки інноваційного виховного напрямку комплексного використання елементів декількох видів мистецтва мали етнографічні дослідження пісенно-хореографічних жанрів. Василь Миколайович спирався на їх синкретичну природу, яка розкриває широкі можливості для всебічного розвитку особистості - морального, інтелектуального, фізичного, естетичного. Чимало пісенно-хореографічних зразків він записав у селі Шпичинці Сквирського повіту на Київщині. Прикладом є хороводно-ігрова пісня "Мак"[2, с.190], весняний хоровод "Кривий танок" [2, с.179], хоровод "Шум" [2, с.140]. Працюючи у театрі як хормейстер, хореограф, диригент, В.М. Верховинець використовував ці та інші пісенно-хореографічні зразки у виставах "Енеїда", "Маруся Богуславка", "Бондарівна" та інших [1, с.68].

Педагог провів у період музично-театральної діяльності велику дослідницьку роботу у царині української народної хореографії. Він писав: "Збирати танцювальний матеріал - це наш спільний обов'язок, бо тільки спільними зусиллями зможемо показати, яка красива, різноманітна й багата змістом ця галузь народної етнографії" [3, с.7].

Усвідомлюючи важливе виховне значення народного танцю та прагнучи подолати поширені в той час на українській сцені негативні "вульгаризаторські" тенденції, за якими українське народне мистецтво подавалось у спотвореному вигляді, Василь Миколайович уважав за необхідне створити ґрунтовну

теоретичну базу для подальшого розвитку національної хореографії. Він зібрав, обробив і систематизував цінний етнографічний матеріал, дав назву майже всім характерним для українського танцю рухам: присування, колисання, плетінка, перескок, схрещування, тинок, бігунець, вихилясник, вибиванець, човганець, плескач. Неоціненним внеском В.М. Верховинця у розвиток української хореографії, на думку багатьох видатних вітчизняних хореографів (П. Вірського, В. Вронського, Н. Скорульської та ін.) [3, с.6; 3, с.10; 3, с.11], є розробка і застосування нового оригінального методу запису танцювального матеріалу, який полягає у словесному описуванні рухів, ілюстрованих малюнками та схемами. Відповідно до цього методу він записав українські народні танці "Роман", "Гопак" у селі Криве на Київщині, "Василиха", "Шевчик", "Рибка" у селі Шпичинці на Київщині, "Два херсонські танці" на Херсонщині [3, с.107-119].

Досліджений хореографічний матеріал став основою наукової праці "Теорія українського народного танцю" (1919), про яку народний артист СРСР В.І. Вронський писав: "Це перша в Україні книга, яка по-науковому підходить до вивчення народного танцювального мистецтва. Її поява дала нам дорогоцінний матеріал, так ретельно і любовно зібраний серед народу і зосереджений в одному творі" [3, с.10].

З метою формування національної культури молоді засобами народної хореографії В.М. Верховинець у "Теорії українського народного танцю" розробив методикку опанування танцювального матеріалу. Воно починається з ознайомлення з підготовчими рухами, які потім перетворюються на танцювальні. Кожний наступний рух містить у собі елементи попереднього. Танцювальні рухи формуються у безліч комбінацій, з яких складаються фігурні танці. Для більш легкого засвоєння хореографічного матеріалу перед описом кожного руху педагог зазначає відповідне тактування (рахунок). Більшість танцювальних рухів і комбінацій пристосована для виконання дітьми.

Відстоюючи справжнє українське мистецтво, В.М. Верховинець розкриває внутрішній світ народних танцюристів, звертає увагу на поведінку парубка і дівчини у танцювальному колі. Він застерігає від надмірного уживання присядок і плазунців та трактує їх як прикрасу до хореографічних комбінацій. Педагог доводить, що народний танець - не "забавна еквілібристика танцюристів в українських костюмах", а своєрідний прояв почуттів народу мовою хореографії.

Отже, у "Теорії українського народного танцю" В.М. Верховинець показав, що в танцювальних традиціях української нації кристалізувалася своя особлива хореографічна мова, пластична виразність, склалися певні співвідношення з музикою, сформувалися жанрові напрямки. Він заклав міцні

підвалини для розвитку українського хореографічного мистецтва.

Використовуючи хореографічний матеріал у практичній діяльності, педагог поставив у театрі М.К. Садовського танці "Роман", "Гопак" у п'єсі "Пісні в лицах", "Два херсонські танці" - у п'єсах "Зальоти соцького Мусія", "Катерина", гуцульський танець "Аркан" - в опері С. Монюшка "Галька", здійснював інші хореографічні постановки.

Період музично-театральної діяльності В.М. Верховинця відзначається дослідженнями драматичного фольклору - обрядового та ігрового. Виїжджаючи на села, він помітив, що молодь "веснянок вже більше як п'ятнадцять років не співає, купальських пісень проспівала всього шість, та і ті шість не всі знали..." [4,с.71].

З метою збереження і передачі підростаючому поколінню духовних цінностей української культури, зосереджених у драматичному фольклорі, В.М. Верховинець у 1912 році опублікував наукову працю "Українське весілля". У ній представлений повний запис весільного обряду з музичним додатком (понад сто сорок весільних мелодій), який педагог зробив у селі Шпичинці Сквирського повіту на Київщині. Соковитим національним колоритом відзначаються усі драматичні, вокально-хорові та хореографічні епізоди обряду. Словесний супровід весілля, надзвичайно багатий за тематикою і жанрами, включає театралізовані сценки, замовляння, приказки, прислів'я та якнайповніше передає українську ментальність. Зворушлива виразність та інтонаційне розмаїття весільних пісень є відображенням найкращих традицій українського народного мелосу. Саме тому важливу роль у справі формування національної культури молоді В.М. Верховинець відводив весільній обрядовості.

Окремі епізоди записаного весільного обряду (пісні, танці, хороводи) педагог використовував у театральних постановках ("Дві сім'ї", "Прислужники", "Зальоти соцького Мусія" та ін.), а пізніше - при складанні репертуарно-методичного посібника "Весняночка" та в роботі з жіночим театралізованим хоровим ансамблем "Жінхоранс".

Особливе місце в дослідженнях В.М. Верховинця належить ігровому фольклору, який поступово відмежувався від обряду і перейшов у повсякденний побут. Педагог зібрав чимало самостійних драматичних ігор - невеличких сценок, у яких відображені природні явища, повадки тварин, трудові процеси, побутові ситуації. У них органічно поєднуються слово, спів, музика і танець. Але гра має лише зовні власне розважальний характер. В.М. Верховинець показав невичерпні можливості цього жанру у вихованні всебічно розвинутої особистості. Він не лише записував, але й обробляв і пристосовував ігри до впровадження у навчально-виховний процес. До етнографічних записів цього

часу належать фольклорні ігрові зразки: "Качка йде" [2, с.211], "Старий горобейко" [2, с.208], "Ой до нори, мишко" [2, с.117].

Отже, періоду музично-театральної діяльності педагога і митця властиве застосування фольклору (українських народних пісень, танців, хороводів, ігор, обрядових сцен) у творчій диригентській, вокально-хоровій і хореографічній роботі з театральними колективами. Зібраний і систематизований у цей час етнографічний матеріал став основою його наукових праць ("Українське весілля", "Теорія українського народного танцю"), підготовчою базою для створення українського музично-ігрового репертуару для дітей ("Весняночка"). Особливістю етнографічних досліджень В.М. Верховинця є їх педагогічна спрямованість, підпорядкованість завданням формування національної культури молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василько В. Микола Садовський та його театр. - К.: Мистецтво, 1962. - 164 с.
2. Верховинець В.М. Весняночка. - 5-е вид. - К.: Муз. Україна, 1989. - 342 с.
3. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. - 5-е вид. - К.: Муз. Україна, 1990. - 152 с.
4. Верховинець В.М. Українське весілля // Етнографічний збірник товариства ім. Т.Г. Шевченка. - Вип.1.- К., 1912. - С. 71-168.
5. Дей О.І. Добрим людям - щедра хвала // Щедрівки, колядки, віншівки. - К.: Муз. Україна, 1970. - С. 5-16.